

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу **Івана Івановича Костащука**

«Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук
зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

Для вітчизняної географії географія релігій – молода наука, що перебуває у стадії свого формування. В умовах становлення державності відбуваються радикальні зміни у релігійній ситуації, що потребують відповідного осмислення та наукового обґрунтування, визначення місця і ролі конфесійної діяльності у сучасних умовах політичних і соціально-економічних трансформацій українського суспільства. І дисертація І. І. Костащука являє собою одну з небагатьох наукових розробок цього напрямку.

Дисертаційне дослідження тісно пов'язано з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 р. та Концепцією державно-конфесійних відносин, а також з тематикою науково-дослідної роботи, що виконується на кафедрі географії України та регіоналістики географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, щодо вивчення суспільно-географічних аспектів формування та територіальної організації релігійного простору та його впливу на суспільні процеси в Україні. Воно виконане в рамках наукових тем кафедри географії України та регіоналістики «Структурні зміни господарського комплексу Карпато-Подільського регіону України в сучасних умовах» (№ державної реєстрації 0106U003613); «Географічні аспекти дослідження способу життя населення Карпатських областей України» (№ державної реєстрації 0111U000180) та «Географічна характеристика людського розвитку Західного регіону України» (№ державної реєстрації 0116U004086), а також частково при виконанні завдань Гранту Президента України для підтримки молодих учених «Етнорелігійна організація населення України» (№ GP/F26/0171; 2008 р.; керівник: Костащук І.І.). Дане дисертаційне дослідження відповідає численним державним планам та нормативно-правовим актам Міністерства культури України, зокрема Департаменту у справах релігій та

національностей, а також регіональним програмам в галузі культури, туризму та релігії Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької обласних державних адміністрації та відповідних обласних рад.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи Костащука І.І. є достовірними, науковими та теоретично доведеними. Отримані здобувачем наукові положення, рекомендації та висновки дисертаційної роботи обґрунтовані дотриманням геопросторового, системно-структурного, історико-географічного та геоінформаційного підходів у розробленні дисертаційної теми, використанням ефективної системи прийомів та методів дослідження, репрезентативної та ємної інформаційно-статистичної бази дослідження, методологічних розробок та методик дослідження авторитетних науковців.

У процесі написання дисертаційного дослідження автором використано: законодавчі та нормативно-правові документи, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства культури України; матеріали департаментів (управлінь) обласних державних адміністрацій та Київської міської ради, а також районних державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських рад міст обласного значення Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської, Хмельницької, Чернівецької, Волинської та Рівненської областей; матеріали Державної служби статистики України та Головних управлінь статистики у відповідних областях Західної України; дані соціологічних опитувань, проведених у різні роки Інститутом соціології НАН України, Фондом «Демократичні ініціативи», організацією «Юкрейніан соціолоджі сервіс», Центром Разумкова, Центром соціальних та маркетингових досліджень «Соціс» та Українським Інститутом соціальних досліджень; літературні та інформаційні джерела українських та зарубіжних вчених та інші джерела, а також результати власних досліджень автора. Список використаних джерел становить 549 найменувань, з яких 127 – іноземними мовами.

У дисертаційній роботі розроблено низку наукових положень, що визначають її наукову новизну:

✓ введено і розроблене поняття «релігійний простір» як об'єкт дослідження географії релігій (§1.1, с. 42-60); визначена відповідна трансформація предметної області географії релігій (§1.2, с. 61-70);

- ✓ розроблено концептуально-понятійний апарат релігійного простору (§1.1, с. 42-60);
- ✓ обґрунтовані теоретико-методологічні засади та методичні принципи картографування релігійного простору на різних рівнях – національному, регіональному, локальному (§1.2 - §1.4, с. 61-104);
- ✓ визначені географічні передумови і чинники, що зумовлюють формування релігійного простору, тенденції його розвитку і територіальної організації (розділ 2, с. 109-185);
- ✓ розроблений динамічний підхід до формування релігійного простору України; показані тенденції сучасного розвитку релігійного простору в умовах становлення державності (§2.2, с. 121-127);
- ✓ проаналізовані відміни територіальної організації релігійних просторів на регіональному рівні для 8 областей Західної України (розділ 3, с. 186-308);
- ✓ на прикладі Чернівецької області проаналізована взаємодія релігійного простору з іншими складовими її соціально-економічного розвитку (§4.2, с. 314-330);
- ✓ розроблена типізація регіонів України за показниками релігійної активності населення (§2.6, с. 156-169); обґрунтована схема конфесійного районування (регіоналізації) країни (§2.7, с. 170-181);
- ✓ обґрунтована методика оцінки релігійно-туристичного потенціалу на прикладі областей Західної України (§4.5.2, с. 365-382).

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Головним творчим здобутком даного дослідження є обґрунтування нового напрямку географії релігій (і суспільної географії в цілому), що розглядає конфесійну діяльність населення у контексті її геопросторової організації, як складний і динамічний процес формування релігійного простору. Концепція релігійного простору помітно розширює і поглиблює предметну область географії релігій.

Дисертаційне дослідження І.І. Косташука належить до пріоритетних напрямів суспільно-географічних досліджень в Україні та зарубіжних країнах, а його результати можуть бути використанні у практиці управління державним та регіональним розвитком.

Основні положення та рекомендації дисертаційного дослідження використані у роботі Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України; департаментом з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної державної адміністрації;

відділом релігій та національностей Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації; в навчальному процесі Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича; включені до наукових звітів кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

4. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

Загальний огляд дискусійних положень даної роботи засвідчує високу актуальність і складність досліджуваної теми, її орієнтацію на територіальну організацію конфесійної діяльності. В умовах становлення державності України та її гострого геополітичного протистояння з Росією розроблення цієї теми набуває особливої і гостроти і делікатності.

Концептуально-понятійний апарат релігійного простору представлений у роботі доволі вузько та утилітарно. Поза увагою автора лишилось поняття «конфесійної діяльності населення», без якого простір набуває «середовищного» змісту. І сильна теза про динаміку і розвиток релігійного простору зводиться до простої зміни конфесійних «декорацій». На мою думку, однією з ознак релігійного простору повинна бути його функціональна характеристика. Це простір, у межах якого населення (частина населення) реалізує свої сакральні уподобання і потреби і займається конфесійною діяльністю. Зрозуміло, що така діяльність потребує систематики за видами конфесій та за її геопросторовими масштабами.

У дефініції релігійного простору не представлена його територіальна складова, позначені лише «окремо визначені території» та «певні території» (§1.1, с. 53). Не обговорюється просторова таксономія релігійного простору, хоча побіжно згадані ранжовані об'єкти конфесійної діяльності (§1.1, с. 59-60). Зрозуміло, що різні конфесії мають різну територіальну організацію. Тим більшої уваги заслуговує проблема геопросторової таксономії релігійного простору.

Одна з головних цільових настанов дисертаційного дослідження – аналіз взаємодії релігійного простору на суспільно-географічні процеси. Значну увагу автор приділяє аналізу та оцінці взаємозв'язків конфесійної діяльності з головними соціально-економічними характеристиками і процесами. Масив вихідної інформації становить 220 показників x 55 конфесійних підпросторів. Така «супермножина» підлягає різноманітним методам статистичного і факторного аналізу з використанням сучасних інформаційних технологій. Показово, що більшість таких оцінок мають відносно низьку значущість. Але своєю масовістю вони окреслюють

реальні масштаби і напрямки таких взаємодій. До того ж автор чітко верифікує свої оцінки і узагальнення матеріалами масових соціологічних обстежень конфесійної діяльності в Україні, здійсненими протягом 2017-2018 років. Разом з тим дисертація перевантажена графічним і табличним матеріалом парних кореляцій зазначених показників.

У дослідженні згадана проблема співвідношення релігійних просторів з історико-географічними регіонами країни, зазначена методологічна можливість уточнення меж регіонів за типами релігійних просторів. Але подальшого розвитку ця теза не одержала.

Серед множини взаємозв'язків релігійного простору з соціально-економічними характеристиками особливе місце посідає етнопонаціональний чинник. Етнічний склад населення зазначений серед чинників, що формують релігійний простір (рис. 2.1). Окремим підрозділом (§4.4) релігійний простір розглянуто за його впливом на етнокультурний розвиток регіону. І все ж серед головних положень, висновків дисертації національний склад населення регіонів як вагомий чинник формування регіональних просторів не представлений.

Потребує подальшого розроблення питання взаємозв'язків релігійного простору з адміністративно-територіальним устроєм країни. У роботі переконливо показані приклади істотного неспівпадання цих геопросторових реалій. Але відповідних висновків і рекомендацій щодо подолання таких розбіжностей нема. До того ж адміністративно-територіальна реформа в Україні вже близька до реалізації, і методологічні вимоги врахування у ній особливостей конфесійної діяльності та релігійних просторів були б достатньо вагомими.

З незрозумілих міркувань автор не позначає новітній період формування релігійного простору України часом становлення української державності і обмежується його хронологічною прив'язкою (§2.2). Такий підхід не відповідає методологічним принципам М. Грушевського, на які посилається автор (§2.1).

5. Зміст та завершеність дослідження

Зміст і структура дисертаційної роботи цілеспрямовані, послідовні, логічні. Текст, ілюстративний матеріал і додатки повною мірою розкривають позначену тему, головні положення і висновки дисертації.

6. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

Основні наукові положення дисертаційного дослідження були опубліковані у різних наукових виданнях України та зарубіжжя. За темою дисертації опубліковано 70 наукових праць загальним обсягом 87,25 друкованих аркушів, із яких 61,75 належить автору. Серед них 4 монографії, 24 статті у наукових фахових виданнях України, 4 статті у зарубіжних періодичних виданнях, і тих що індексуються у міжнародних науково-метричних базах, 5 наукових статей у інших періодичних виданнях України та інших країн, 33 статті апробаційного характеру в інших наукових виданнях.

7. Апробація основних результатів дослідження.

Результати роботи апробовані на 30 наукових конференціях різного рівня, що проводилися в різних наукових центрах України та на з'їздах Українського географічного товариства.

8. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації.

Зміст автореферату повною мірою відображає основні положення, висновки і рекомендації, що містяться у дисертаційній роботі. Він відповідає вимогам щодо оформлення автореферату докторської дисертації.

9. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» та нормативних актів МОН України.

Дисертаційна робота І.І. Костащука є самостійним та завершеним науковим дослідженням, виконаним із використанням значної кількості методів наукового пізнання та потужної інформаційної бази, спрямованим на вивчення суспільно-географічних аспектів формування, територіальної організації релігійного простору та його впливу на суспільні процеси.

Дисертація І.І. Костащука відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 №567 зі змінами та доповненнями внесеними згідно з Постанови Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р. щодо дисертаційних робіт, які представляються на здобуття наукового ступеня доктора наук, а також паспорту спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

10. Загальний висновок.

Дисертація Івана Івановича Костащука «Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси» присвячена актуальній темі та має високе науково-практичне значення. Вона спрямована на вирішення важливого науково-практичного завдання – вивчення формування релігійного простору, його територіальної, управлінської та функціональної структури, і його впливу на суспільні процеси в регіонах України. Іван Іванович Костащук заслуговує на присудження наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Офіційний опонент:

доктор географічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки
України, завідувач кафедри
економічної та соціальної географії і
туризму Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

О.Г. Топчів

